

Суспільна небезпечність тяжкої корисливо-насильницької злочинності

Б.ГОЛОВКІН

кандидат юридичних наук, заступник декана факультету юстиції НЮАУ ім.Ярослава Мудрого

Термін "суспільна небезпечність" є загально-вживаним як у кримінально-правовій науці, так і в кримінології. Він використовується при характеристиці злочину, групи злочинів і злочинності як явища. Водночас слід відмітити неодинаковий ступінь розробленості суспільної небезпечності як наукової проблеми кримінально-правової теорії та кримінологією. Кримінально-правовою теорією вироблені концептуальні положення поняття суспільної небезпечності злочину, в яких відображена її сутність, обсяг і зміст. У кримінологічній науці проблема суспільної небезпечності злочинності самостійно майже не вивчалася, хоча об'єктивно така необхідність існує давно. Певний доробок у дослідженні феномену суспільної небезпечності злочинності зробили такі кримінологи, як Б.Волженкін, І.Карпець, Н.Кузнецова, Н.Лейкіна, Ю.Ляпунов, В.Смірнов, В.Філімонов, П.Фефелов та ін. Слід відмітити, що суспільну небезпечність назвали кримінологи, як правило, вбачали в особистості злочинця і пов'язували її із фактом вчинення протиправного діяння та можливістю рецидивних дій в майбутньому[1]. Проблема суспільної небезпечності злочинності як феноменна тривалий час залишалася білою плямою в кримінологічній науці. Її існування визнавалося науковцями[2], проте концептуальних розробок немає і дотепер. Як наслідок — у кримінології остаточно не вирішеними залишаються питання: що необхідно розуміти під суспільною небезпечністю злочинності (окремих її видів) та в чому вона знаходить своє вираження?

Спробуємо відповісти на поставлені загально-теоретичні питання в контексті дослідження суспільної небезпечності тяжкої корисливо-насильницької злочинності.

Злочинність — назвичайно складне, остаточно не досліджене, соціально-правове явище. На перший погляд, вона має стихійну зовнішню форму прояву через вчинення нічим не пов'язаними суб'єктами розрізаних, випадкових одиничних діянь, що мають індивідуальні кримінально-правові характеристики та особливості. Вісім, якщо на емпіричному рівні розглядати ці діяння сумарно, в статистичній множинності, то побачимо, що кількісні індивідуальні властивості і параметри окремих злочинів розчиняються в їх масі, на-

Б.Головкін, 2006

томість з'являються типові характеристики груп злочинців, що інтегрують їх загальні риси й особливості. У такий спосіб на більш високому теоретичному рівні спостерігаємо якісно нове утворення — злочинність, що представляє собою внутрішньо узгоджену, інтегративну цілісність системного характеру, наділену власними характеристиками та закономірностями розвитку як самостійного соціального явища, вираженого в правовій формі. Виходячи з цього, слід підкреслити, що суспільна небезпечність злочинності як явища не зводиться до звичайної суми суспільної небезпечності конкретних злочинів і осіб, які їх вчинили, оскільки ціле як єдність своїх частин наділяється якісно новими властивостями і функціями, що не притаманні її окремим елементам. Розглянемо суспільну небезпечність злочинності як наукової абстракції (теоретичний рівень) і, так би мовити, матеріалізовану суспільну небезпечність окремих груп (видів) злочинців (емпіричний рівень). Названі рівні перебувають у нерозривному діалектичному взаємозв'язку.

Суспільна небезпечність злочинності — різновид небезпеки взагалі. Під останньою фахівці розуміють наявність і дію реальних чи потенційних сил та факторів, що можуть стати дестабілізуючими стосовно особистості, якої-небудь соціальної чи природної системи в нанесенні їм шкоди, дезорганізації або повного знищення[3]. Для того щоб визначитися із суспільною небезпечністю злочинності, насамперед потрібно визначити об'єкти, на який вона посягає. Думаємо, що таким загальним об'єктом є суспільство і держава в цілому. Однак такий підхід малопродуктивний з точки зору пізнання сутності категорії суспільної небезпечності злочинності. Необхідно виявити безпосередній об'єкт посягання злочинності, той, якому насамперед і головним чином спричиняється шкода, проти якого априорі вона спрямована. На нашу думку, суспільна небезпечність злочинності як соціального явища визначається посяганням на право(!) як найвищу соціальну цінність, що забезпечує правопорядок і соціальну безпеку людей та суспільства в цілому.

У літературі виділяється великий спектр загроз, що можуть мати природне, техногенне та антропогенне походження. Серед них окремо виділя-

ються кримінальні загрози[4]. Переконаний, що злочинність як соціальна реальність безпосередньо посягає на право, що виступає у двоєдиному вимірі — як самоцінність (ідеал) і виразник найважливіших соціальних цінностей, що забезпечують інтереси людей і суспільства загалом, його безпеку. Природна цінність права полягає в забезпеченні стійкого соціального порядку, врегульованості суспільних відносин із втіленням принципів свободи і відповідальності, гуманізму, демократії, рівності, справедливості, безпеки людини та ін.[5], що виражають дух права. Право є засобом самоорганізації суспільства, його безпеки, необхідною складовою культури і цивілізації. Воно є тією силою, що протидіє свавілля і беззаконню, хаосу й анархії, які породжують протиправну поведінку людей[6]. На наше переконання, суспільна небезпечність злочинності визначається вже самим фактом посягання на право в широкому розумінні, а тому не зводиться тільки до заподіяння шкоди праву і соціальним цінностям, що ним охороняються за допомогою кримінального закону. Право за своєю аксіологічною природою є абсолютною соціальною цінністю, саме посягання на яку створює загрозу (динамізовану небезпеку) гомеостазису (збалансованості суттєво важливих для збереження і функціонування системи параметрів у допустимих межах)[7] всієї соціальної системи безпеки суспільства. Тому вважаємо, що суспільна небезпечність злочинності визначається вже самим фактом посягання на право (протиправною діяльністю), а не тільки виключно шкодою, що йому заподіюється (наслідками цієї діяльності). Безумовно, у більшості випадків посягання системи злочинів презюмує заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони (матеріальних змін об'єктивної реальності), хоча не слід забувати про випадки, коли таких матеріальних наслідків не настає. У цьому разі шкодою слід визнати сам факт посягання на право та охоронювані ним цінності, тобто суспільна небезпечність констатується на більш ранній стадії — посягання.

Суспільна небезпечність окремих груп та конкретних видів злочинів (на емпіричному рівні) проявляється в інтегративному поєднанні посягань і осіб, які їх здійснюють. При цьому слід пам'ятати, що суспільна небезпечність злочинів і суспільна небезпечність злочинців взаємодетерміновані, проте не рівновеликі величини. Як правило, у злочині проявляється суспільна небезпечність злочинця, тобто, по суті, саме злочинець є джерелом кримінальної загрози, а не навпаки. Звідси випливає, що на емпіричному рівні суспільна небезпечність окремих груп злочинців, зокрема корисливо-насилницьких, головним чином виражається у загрозі протиправної поведінки певного масиву людей, які можуть посягнути на суспільні

відносини та цінності, що перебувають під охороною кримінального закону. Серед таких цінностей пріоритетними є невід'ємне право на життя та здоров'я людини, право на громадську безпеку, право на власність. Саме проти них спрямована група корисливо-насилницьких злочинів. Реальне посягання на зазначені базові цінності і суспільні відносини по їх охороні створюють потенційну небезпеку для їх нормального існування в майбутньому, оскільки їх уразливість стимулює повторні посягання. Внаслідок спричинена шкода акумулюється і переростає у накопичений страх суспільства і держави перед загрозою нових злочинних посягань[8], що в свою чергу сприяє удосконаленню правових механізмів захисту від кримінальних загроз.

З цього випливає, що злочинність як наукова абстракція безпосередньо посягає на право у його аксіологічному та інструментальному вимірі. І тільки через право злочинність як соціальна реальність посягає на правопорядок і соціальну безпеку людей та суспільства загалом.

Таким чином, суспільна небезпечність виражає соціальну сутність злочинності як абстрактного утворення (явища) і системи злочинів. Суспільна небезпечність як сутність системи злочинів проймає всі елементи системи злочинів по вертикалі і по горизонталі, наповнюючи їх якісно новою властивістю — властивістю суспільної небезпечності[9].

Виходячи з наведеного під суспільною небезпечністю злочинності необхідно розуміти: посягання системи злочинів на право, що забезпечує правопорядок, соціальну безпеку людей і суспільства в цілому, а також потенційна можливість повторного посягання в майбутньому.

Розкрити внутрішній зміст суспільної небезпечності злочинності як системи груп (видів) злочинів, показати, в чому вона знаходить найбільш концентроване вираження, передусім означає дослідити її характер. Більшість кримінологів вважає, що характер злочинності відображає її внутрішні якісні характеристики і визначається питомою вагою тяжких і особливо тяжких злочинів у загальній структурі злочинності[10]. Звідси випливає, що характер злочинності визначається її структурою. Викладені положення сформулювалися ще за радянських часів і, по суті, стали методологічною основою дослідження характеру злочинності (окремих її видів). Незважаючи на концептуальну правильність обраного критерію, за яким визначається характер злочинності, вважаємо за необхідне внести деякі уточнення у методологічних підходах дослідження порушеної проблеми.

На нашу думку, питома вага тяжких та особливо тяжких злочинів в їх генеральній сукупності скоріше вихідний критерій, який показує розмір

найбільш небезпечних діянь в їх загальному масиві, що може змінюватися. Уявляється, що лише розгляд зазначених окремих елементів системи в їх інтегративній цілісності, дозволяє виділити якісно нову системоутворюючу властивість — тяжкість, в якій найбільш рельєфно відображається сутність (суспільна небезпечність) злочинності як соціально-правового явища загалом, так і корисливо-насильницьких злочинів як специфічного виду системного утворення — зокрема. Саме тяжкість як інтегративна системоутворююча властивість корисливо-насильницьких злочинів дозволяє розкрити їх сутність, найбільш стійкі якісні характеристики, визначити їх походження, взаємозв'язки, та напрям розвитку.

Аналіз тяжкості корисливо-насильницької злочинності може проводитися у двох взаємопов'язаних напрямках: 1) ретельного дослідження внутрішніх структурних характеристик, особливої масштабів, темпів і наслідків враження даним видом злочинів суспільних цінностей і відносин, що перебувають під пріоритетною охороною Кримінального кодексу України; 2) вивчення осіб, які вчиняють ці злочини, їх соціально-психологічні риси та специфіку кримінальної поведінки.

Першу групу відомостей мають становити дані щодо визначення ядра корисливо-насильницької злочинності — кола суспільно-небезпечних діянь, що насамперед становлять підвищену загрозу для життя та здоров'я громадян, підривають громадську безпеку, дестабілізують правопорядок, спричиняють найтяжчі наслідки. Слід встановити основні сфери суспільного життя, в яких тяжкі корисливо-насильницькі злочини набули найбільшого поширення. Дослідженню підлягає спрямованість корисливої мотивації, характер та інтенсивність кримінального насильства при злочинних нападах, ступень підготовки посягань. Особлива увага повинна приділятися відомостям щодо

найбільш небезпечних форм прояву цих злочинів — частки рецидивних і групових діянь, вчинених на замовлення. А також це інформація щодо ступеня організованості і озброєності, злочинного професіоналізму, спеціалізації посягань по конкретних сферах економічного впливу, наявності корупційних зв'язків, територіальні масштаби злочинної діяльності та її тривалість, розміри спричинених збитків, регіональні особливості, інтенсивність поширення. Варто з'ясувати розмір латентності злочинів цієї категорії та їх сукупної "ціни" для суспільства.

До другої групи відомостей увійдуть дані щодо того, які соціальні верстви населення проявляють найвищу кримінальну активність у вчиненні корисливо-насильницьких злочинів і проти яких категорій громадян спрямована їх злочинна діяльність. Важливо встановити питому вагу і морально-психологічний портрет злочинців, наперед орієнтованих умисно заподіювати саме смерть потерпілим, як неодмінну умову реалізації раціональної користі. Пильної уваги потребують рецидивісти, особи, які вчиняли злочини у складі організованих злочинних угруповань, їх лідери, професійні злочинці. Ці особи завжди становлять підвищену суспільну небезпеку, а тому ретельне дослідження їх злочинної мотивації, причин і умов протиправного посягання значною мірою полегшить пізнання характеру корисливо-насильницької злочинності в цілому.

Комплексне дослідження характеру корисливо-насильницької злочинності через її тяжкість дозволяє оцінювати суспільну небезпечність даного виду злочинності в інтегральній цілісності суспільної небезпечності всієї злочинності, виводить нас на пізнання причин і умов специфічного кримінально-правового утворення та є базою для розроблення цілеспрямованих заходів запобігання.

Використані матеріали:

1. В о л ж е н к и н Б. О критериях общественной опасности преступника // Советская юстиция. -- 1966. № 3. -- С. 9; Л е й к и н а П.С. Личность преступника и уголовная ответственность. -- Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1968; Ф и л и м о н о в В.Д. Общественная опасность личности преступника (Предпосылки, содержание, критерии). -- Томск: Изд-во ТГУ, 1970. -- С. 167.
2. Кримінологія: Учебник / Под ред. Б.В.Коробейникова, Н.Ф.Кузнецовой, Г.М.Миньковского. -- М.: Юрид. лит., 1988. -- С. 65; К у з н е ц о в а П.Ф. Преступление и преступность. -- М.: Изд-во Московск. ун-та, 1969. -- С. 178; Кримінологія: Учебник / Под ред. В.Н.Кудрявцева и В.Е.Оминова. -- М.: Юристъ, 2002. -- С. 93.
3. Д з о б а н ь О.П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення). Монографія. -- Х.: Константа, 2006. -- С. 50.
4. Л і п к а н В.А. Теоретико-методологічні засади управління у сфері національної безпеки України: Монографія. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2005. -- С. 58.
5. К о с т е н к о О.М. Кримінально-правова доктрина в Україні: перспективи розвитку // Часопис Київського ун-та права. -- 2005. --- № 4. -- С. 183.
6. Н е н о с к и Н. Право и ценности: (Пер. с болгарского) / Под ред. В.Д.Зорькина. -- М.: Прогрес, 1987. -- С. 197 198; Б а н д у р а О.О. Сдвиги ценностей та истины в праве: Монографія. -- К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2000. -- С. 49.